

Dede Korkut Oğuznâmeleri Perspektifinden Oğuzlarda Mûsikî

Yavuz Selim KAFKASYALI (*)

Özet: Oğuzların sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî, sanatsal ve askerî hayatlarından çeşitli bölümleri on dört asır ötesinden günümüze taşıyan Dede Korkut Oğuznâmeleri, Oğuzların yaşamış oldukları olaylarla birlikte sahip oldukları değerleri, dünya görüşlerini, inançlarını, tabiata bakışlarını, günümüze ulaştıran önemli kültür hazineleridir. Bize yansıtılan ve hayli önemli bilgilerin verildiği alanlardan biri de şüphesiz ki güzel sanatların ana dallarından olan mûsikî konusudur. Giriş bölümü ve on iki destanın her birinde mûsikî ve mûsikî aletleri ile karşılaşmakta, başta Dede Korkut olmak üzere ozanlar, beyler, alpler mûsikî icra etmekte, türküler söyleyip deyiş demektedirler. Her bir destanda, sanatçı, mûsikî ve mûsikî aletleri yer almaktadır. Asıl mûsikî icra edenler ellerinde kopuzlarıyla her toplantı yerinde bulunan ozanlardır. Bütün bunlar müziğin Oğuzların hayatında önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Oğuznâmeler, Oğuzlarda Mûsikî .

Music of the Oghuzs from the Perspective of Dede Qorqut Oghuzletters

Abstract: Carrying the various parts of the social, cultural, economic, political, artistic and military lives of the Oghuzs from four centuries before the present day, Dede Qorqut Oghuzletters are important cultural treasures which make the values, world views, beliefs, point of view of the nature of the Oghuzs as well as the events they lived to reach the present. One of the highly important fields on which most significant information is given to us is undoubtedly the music, one of the main branches of fine arts. In the introduction part and in each of the 12 epics, music and musical instruments are seen; minstrels, princes and combatants, Dede Qorqut in the lead perform music, sing songs and perform folk songs. In each epic artist, music and musical instruments exist. All of these show that music plays an important part in the lives of the Oghuzs.

Keywords: Dede Qorqut, Oghuzletters, Music for the Oghuzs

*) Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü.
(e-posta: yavuzselimkafkasyali@gmail.com)

Giriş

Asıl adı "Kitab-ı Dedem Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan" olan, bugünkü Türkçe ile "Oğuzların Diliyle Dedem Korkut Kitabı", on iki destan ve bir mukaddimeden oluşmaktadır. Kitapta dokuzuncu sırada bulunan "Begil Oğlu Emrenün Destanı"nda geçen ve diğer bütün destanlarda benzer şekilde tekrar edilen "Dedem Korkut gelüben şazılık çaldı. Bu Oğuznâme-yi düzdü, koşdu, Begül Oğlu Emrenün olsun dedi." Cümlesinde ifadesini bulan "Oğuznâme" sözünden yola çıkarak bu destanlara Fahrettin Kırzioğlu (2000), Orhan Şaik Gökyay (2000), Muharrem Ergin (2014) gibi pek çok bilim adamı "Dede Korkut Oğuznâmeleri" demişlerdir. Dede Korkut Oğuznâmelerinden başka, "Bahrü'l Ensâb Oğuznâmesi"¹, "Topkapı Sarayı Oğuznâmesi"² gibi Oğuznâmeler de vardır. Ancak Dresden'de bulunan ve en mükemmel Oğuznâme olan Dede Korkut Oğuznâmeleri bu değerlendirilmede esas alındı.

Türk kavimlerinin en meşhuru ve en önemlisi olan Oğuzlar, Selçukluların sahneye çıkmasıyla Türklüğe hâkim olmuşlardır (Öztuna, 1977: I/359). Anadolu'yu fethedip Selçuklu Devletini kuran, hatta Anadolu'dan önce bütün Orta Asya, İran, Orta Doğu ve Balkanlara sahip olan Türk boyu, Oğuzlardır. Şecere-i Terâkime'de geçen bir atasözünde denildiği gibi Oğuz elinin göçüp gitmediği yol ve ev kurup oturmadığı yer var mı? (Oğuz ili köçüp yürümedük yol bar mu / İvin tutub olturmadık yurt bar mu) (Sümer, 1999: 160). Ancak Dede Korkut Oğuznâmelerinde geçen yer adlarına³ ve İç Oğuz/Üç Oklar ile Taş Oğuz/Boz Okların hareket alanlarına bakıldığında, Oğuz Yurdu'nun yani Türkistan'ın merkezî coğrafyasının Kafkaslardan Mardin'e, Trabzon ve Bayburt'tan Aras ve Kür nehirlerinin aşağısına kadar olan bölgeyi içine aldığı görülmektedir (Ergin, 2014: I/51). Başka bir ifade ile Dede Korkut Oğuznâmeleri, bahsi geçen bu bölgede meskûn bulunan Oğuzlarla ilgilidir. Diğer yandan "Kazılık Koca Oğlu Yegenek" destanında Yegenek'in, Bayındır Han'ın önüne geçip onun vasıflarını sıralarken, ona "Türkistanuñ direği" diye hitap etmesi, bu bölgeye de Türkistan denildiğini veya Türkistan'ın merkezî bir bölgesi kabul edildiğini göstermektedir (Gökyay, 2000: 99).

Oğuznâmeler, her ne kadar XI. yüzyılda kaleme alınmışsa da, yapılan bütün araştırmalar Dede Korkut Oğuznâmelerinin çekirdeğini Oğuz tayfalarının bu bölgede neşvünema

- 1) "Soy Kütükleri" anlamına gelen bu eser hakkında geniş bilgi için bakınız: Kırzioğlu M. F. (2000). *Dede Korkut Oğuznâmeleri II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., s. 13.
- 2) "Topkapı Sarayı Oğuznâmesi". İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Revanköşkü Kütüphanesi 1390 Sayı, Yazıcıoğlu Ali'nin "Tarih-i Âl-i Selçuk" Kitabı Başına Ekli Adsız Dede Korkut Oğuznâmesi Parçası (Kırzioğlu, 2000: II/85).
- 3) Dede Korkut Oğuznâmelerinde, Abhazya, Azerbaycan, Başı Açık, Ermenistan, Gürcistan, Kafkasya, Karun İli, Oğuz İlleri, Taş Oğuz, Türkistan gibi büyük coğrafi yer adları; Bayburt, Derbent, Dereşem, Gence, Merdin, Sürmeli, Tatyán, Trabzon, Şöregel gibi şehir adları; Ağlağan, Ala Dağ, Gökçe Dağ, Karacuk Dağı, Kara Dağ, Kazılık Dağ gibi dağ adları; Amit Suyu, Aygır Gözler Suyu, Gökçe Deniz, Kara Deniz, Umman Denizi gibi nehir göl ve deniz adları gibi bek çok coğrafi adlar geçmektedir (Gökyay, 2000: LXXXIV; Kırzioğlu, 2000: 58 vd.).

buldukları yılların özellikle 7. yüzyıl olaylarının oluşturduğunu göstermektedir (Araslı, 1960: 50). Bu demektir ki Dede Korkut Oğuznâmeleri, 1300 yıl önce tasnif edilmiştir ve Dede Korkut Oğuznâmelerinin besmeleden sonra ilk cümlesinde Dede Korkut'un Resûl Aleyh'isselâm zamanına yakın bir zamanda yaşadığına işaret edilmesi⁴, her destanın son bölümünde Dede Korkut'un gelip, boy boylaması, soy soylaması, gazi erenlerin başına neler geldiğini anlatıp Oğuznâme dizip, koşması⁵ Dede Korkut Oğuznâmelerinin, Dede Korkut tarafından tasnif edildiğini göstermektedir. Halk hikâyeleri gibi yüz yıllarca sözlü gelenekte yaşamış, sonradan kaleme alınmıştır.

Dede Korkut Oğuznâmeleri, Oğuzların⁶ sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî, sanatsal ve askerî hayatlarından önemli kesitleri sunmaktadır. Başka bir ifade ile Dede Korkut Oğuznâmeleri, estetik değeri yüksek bir "sanat gülşeni" (Zeynelov ve Elizade, 1988)'dir. Bu sanat bahçesinin bir bölümünü de mûsikî oluşturmaktadır. Eserin giriş bölümü ve on iki destanın her birinde mûsikî ve mûsikî aletleri ile karşılaşmakta, başta Dede Korkut olmak üzere ozanlar, alpler mûsikî icra etmekte, koşmalar söyleyip deyiş demektedirler. Her bir destanda ozan, mûsikî ve mûsikî aletleri yer almaktadır. Şenlikler, düğünler, toy-lar mûsikî eşliğinde yapılmaktadır. Bütün bunlar da müziğin Oğuzların hayatında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

"Dede Korkut'un boylardaki esas işlevi, kopuz çalarak boy boylaması, soy soylamasıdır. Boyların anlatılmasına boy boylamak, boylar içindeki manzum kısımlara soy, soyları kopuz eşliğinde belli bir melodiyle okumaya ise soy soylamak denir. Dede Korkut her boyun sonunda boy boylar, soy soylar; kahramanlara dua eder ve bazen onlara ad verir." (Ercilasun, 2002: 1/4). Asıl mûsikî icra edenler ellerinde kopuzlarıyla her toplantı yerinde bulunan ozanlardır (Köprülü, 2004:236).

Oğuznâmelerde çok yüksek bir medenî haslet olan "sanata saygı", "müziğe saygı" görülmektedir. Düşman tuzağına düşen Oğuz yiğitlerinden Segrek, ölümle burun buruna iken dahi "hasmı"nın elinde kopuzu görünce: "Mere kâfir, Dedem Korkud kopuzu hürmetine çalmadım", der. "Eger elüñde kopuz olmasaydı ağam başıyığın seni iki pare kılurdum, der." (Gökay, 2000: 130).

4) "Resûl Aleyhi's-selâm zamanına yakın Bayat boyından Korkut Ata dirler, bir er kopdı, Oğuzuñ ol kişi tamam biliçisi-y-idi. Ne dir ise olur idi." (Ergin 2014: 1/73).

5) Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanmış destanının sonunda şöyle yazar: "Dedem Korkut gelüben boy boyladı soy soyladı, bu Oğuz-nâmeyi düzdi koşdı böyle didi." (Ergin, 2014: 1/115). Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek destanının sonunda da şöyle yazar: "Dedem Korkut geldi şadlık çaldı, boy boyladı soy soyladı, gazi erenler başına ne geldügin söyledi, bu Oğuz-nâme beyregün olsun didi." (Ergin 2014: 1/153).

6) Müslüman olan Oğuzlara "Türk" ile "iman" sözlerinin birleştirilmesi ile "Türkmen" denilmiştir. Başka bir sözle, Müslümanlar tarafından Müslüman olan Oğuzlara "Müslüman Türk" anlamında "Türkmen" demişlerdir. XI. asırdan sonra "Oğuz" kelimesi ile "Türkmen" kelimesi eş anlamlı kelime olarak kullanılmıştır. Daha sonra ise "Oğuz" kelimesinin yerini tamamen "Türkmen" kelimesi almıştır. (Hammer, tsz.: 1/34; Öztuna 1977: 1/364).

Ne var ki, Dede Korkut Oğuznâmeleri bu güne kadar mûsikî yönünden pek fazla incelenmemiştir. Yapılan araştırmalara göre Gazimihal'in 1939 yılında Ülkü dergisinde yayımladığı "Dede Korkut Hikâyelerindeki Mûsikî İzleri"(Gazimihal, 1939: 394) adlı yazısı ile Orhan Şaik Gökyay (2000)'in "Dedem Korkudun Kitabı" eserinin "Çalgılar" bölümünde Oğuznâmelerde geçen çalgılardan bahsedilmiştir. Oğuzlarda mûsikî sanatı hakkında yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu araştırmanın yapılmasındaki maksat, Dede Korkut Oğuznâmeleri perspektifinden Oğuzlarda mûsikî ve mûsikî aletlerinin işlevlerini sanatla, daha da özelden Türk müziği ve onun tarihiyle ilgilenenlerin dikkatine sunmaktır.

1. Dede Korkut Oğuznâmelerine Göre Oğuzlarda Mûsikî

Oldukça hızlı, hareketli ve coşkulu bir hayat süren İç ve Dış Oğuzlarda, sosyal, dinî, askerî ve sanatsal hayat iç içe, yan yanadır. Beylerden, nökerlere kadar bütün sosyal tabakalarda bu hayat sahneleri aynı şekilde idrak edilmektedir. Beyler, yiğitler ve nökerler, arı sudan abdest alırlar, ak alınlarını yere koyarlar, iki rekât namaz kılarlar, adı yüce Muhammed'e salavat getirirler, sakınmaksızın düşman üzerine at sürerler, kılıç çalarlar, bütün bunlarla birlikte gümbür gümbür nakkareler dövülür, burması altından tunç borular çalınır, yiğitler meydana döner⁷. Dede Korkut gelip kopuz çalar, Oğuznâme tasnif eder⁸, ondan sonra ozanların, alp erenlerin anlatmasını, alını açık cömertlerin dinlemesini ister⁹. Şölenler, şenlikler, düğünler yapılır. Kırk gün kırk gece toy düğün olur¹⁰. Ozanlar koşuk söyler, deyiş derler. Sanatçılar, kopuz, davul, zurna, yelteme, boru, davulbaz, kös, nakkare gibi çalgılar eşliğinde sanatlarını sergiler.

"Dede Korkut", ön söz niteliğinde olan kitabın giriş kısmında Oğuzların pek çok sosyal ve kültürel hayat sahnelerinin tespitini yapıp iyi dileklerini söylerken ilk sıralarda ozandan, kopuzdan, onların meziyetlerinden ve toplumdaki öneminden bahsedip bu sanatın bekası için iyi dileklerde bulunur: "Kolca kopuz¹¹ alıp élden éle, beyden beye ozan gezer. Erin cömerdini, erin cimrisini ozan bilir. Karşınızda çalıp söyleyen ozan olsun. Azıp gelen kazayı Tanrı savsın hanım hey!"¹² (Ergin, 1971: 3).

7) "Saymağıla Oğuz Begleri tükense olmaz, hep gelüp yetdiler. Arı sudan abdest aldılar, ağ alınların yere kodular, iki rek'at namaz kıldılar, adı görklü Muhammede salavat getürdüler, tekbir getürüp bi-tekellüf kâfire at saldılar, kılıç çaldılar. Gümbür gümbür nakkareler döğüldü, burması altun tuç borular çalındı. Ol gün cigerinde olan er yigitler belirdü." (Gökyay, 2000: 29).

8) "Dedem Korkut geldi, kopuz çaldı. Gazi erenler başına ne geldüğün söyledi." (Gökyay, 2000:144).

9) "Benden sonra alp erenler söylesün, alını açık cömertler dinlesün, dedi." (Gökyay, 2000:104).

10) "Bay Büre Begün oğlancuğu Bay Bican Begün kızı için düğüne başladı." (Gökyay, 2000: 57). "Kırk gün kırk gece toy düğün eylediler." (Gökyay, 2000: 58).

11) Kolca kopuz: Kol büyüklüğünde bir tür kopuz.

12) "Kolça kopuz götürüp élden éle begden bege ozan gezer; er cömerdin, er nâkesin ozan bilir. İleyünde çalıp ayıdan ozan olsun; azıp gelen kazayı Tanrı savsın Hanım hey, Begüm hey." (Gökyay, 2000: 2).

Yine giriş kısmında “ozan”, kendisi de ozan olan Dede Korkut diliyle söyler (Gökyay, 2000: 3). Bununla Oğuzların en ulu ve en bilge insanı olan Dede Korkut ozan ve kopuz ile özdeşleştirilir. Oğuzların hanları, beyleri ve her bir yiğidi kopuz çalmaktadır (Gökyay, 2007: 80). Kopuz ve mûsikî Oğuz hanlarının, beylerinin, yiğitlerinin en saygın değerlerindedir.

İlk sıradaki “Dirse Han Oğlu Buğaç Han” destanında düşman eline düşen Dirse Han’ı kurtarmak için gelen yiğidi geri döndürmek ve tehlikeye düşmesini önlemek için kopuzunu ister: “Benim elimi çözün, kolca kopuzumu elime verin, o yiğidi döndüreyim, ister beni öldürün, ister diriltin, bırakı verin dedi. Elini çözdüler, kolca kopuzunu eline verdiler. Dirse Han oğlancığı olduğun bilmedi, karşı geldi. Söyler görelim hanım ne söyler.”¹³ (Ergin, 1971: 24).

Kitapta ikinci sırada yer alan “Salur Kazanuñ Evi Yağmalanmış” adlı destanda, düşmanlardan Salur Kazan’ın evinin yağmalanmasının intikamını almak ve tutsak edilen hanlarını beylerini kurtarmak için Oğuz beyleri askerleri ile meydana geldiklerinde davullarla, zurnalarla karşılanırlar¹⁴. Bütün hanlar ve beyler abdest alıp, iki rekât namaz kılarlar ve adı güzel Muhammed’e salavat getirirler. Tekbir getirip kılıç çekerler. Gümbür gümbür nakkareler dövülür, burması altın tunç borular çalınır. Bir taraftan dinî ritüellerin, diğer taraftan millî mûsikînin etkisiyle benzersiz bir savaş olur¹⁵. Aynı tablo, aynı çalgı ve mûsikî diğer birkaç destanda da görülür¹⁶.

Kitabın üçüncü sırasındaki “Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek” destanında Bamsı Beyrek’in Bayburt Kalesi’nde tutsak bulunduğu sırada, Bayburt beylerinin, o günlere tesadüf eden mukaddes günlerinde, Bamsı Beyrek’e kopuz çaldırmaları ve Beyrek’in bu şenliğe yeni katılan bezirgânlarla söyleşmesi de Oğuzların yüksek seviyede söz, mûsikî, türkü kültürlerinin olduğunu göstermektedir¹⁷.

13) “Menüm elümü şeşün, kolça kopuzum elüme verün; ol yigidi ben döndüreyim; gerek beni sonra öldürün, gerek dirgürün, koyuvirün dedi. Dirse Hanuñ elini şeşdiler, kolça kopuzunu eline verdiler. Dirse Han oğlancuğu idüğün bilmedi, karşı gelüp soylamış, görelüm Hanum ne soylamış; Dirse Han aydur:...” (Gökyay, 2000: 13).

14) “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı” adlı destanda da Kazan Han’a yardım için gelen Oğuz erenleri davul ve nakkareler ile karşılanır (Gökyay, 2000: 141).

15) “Saymağıla Oğuz Begleri tükense olmaz, hep gelüp yetdiler. Arı sudan abdest aldılar, ağ alınların yere kodular, iki rek’at namaz kıldılar, adı görklü Muhammede salavat getürdüler, tekbir getirüp bi-tekellüf kâfire at saldılar, kılıç çaldılar. Gümbür gümbür nakkareler döğüldü, burması altun tuç borular çalındı. Ol gün cigerinde olan er yigitler belirdü. Ol gün muhannesler sapa yer gözetdi. Ol gün bir kıyamet savaş oldu.” (Gökyay 2000: 2).

16) “Kalın Oğuz begleri arı sudan abdest aldılar; alınların yere kodular; iki rek’at namaz kıldılar. Atlarına suvar olup adı görklü Muhammede salavat getürüp kından kılıç sıyrup tekbir getirüp kâfire at saldılar. Gümbür gümbür nakkareler döğüldü, burması altun tuç borular ötdü; cigerinde olanlar belir-di; muhannesler kenar sıytdı; beg nökerden, nöker begden ayrıldı. Bir kıyamet savaş oldu, meydan dolu baş oldu.” (Gökyay 2000: 57).

17) “Meger ol gün kâfirlerün ağır günleriydi, her biri yemekde, içmekde idi. Beyregi dağı getürüp kopuz çaldururlardı. Beyrek bir yüce çardakda otururdu, ittifak bezirganları gördü, bildi. Bunları gördüğün-de haberleşdi, görelüm Hanum ne haberleşdi, aydur” (Gökyay, 2000: 43).

Aynı destanda Beyrek kaleden kaçıp kurtulduktan sonra Oğuz eline gelir. Orada düğüne gitmekte olan bir ozanla karşılaşır. Atını ona bırakıp kopuzunu ödünç alarak babasının yurduna gider. Evlerinin önündeki çeşmenin başında karşılaştığı onu tanımayan kız kardeşleriyle deyişir. Oradan düğün evine gider. Zurnacıları, davulcuları kovup düğünü olan kızı oyuna davet eder¹⁸. Kopuz çalarak kadınları kızları oyuna kaldırır. “Ere varan kız yerinden dura, ben kopuz çalam, kol saluban oynaya, dedi.” (Gökyay, 2000: 53). Görülüyor ki Oğuzlar düğünde davul, zurna ile oynadıkları gibi kopuz müziği ile de oyun oynamaktadırlar.

Destanlarda önemli bir husus da Oğuzların başta at olmak üzere bazı hayvanlara kopuz eşliğinde deyiş demeleri ve onlarla söyleşmeleridir. Beyrek’in, hayli müddet tutsak kaldığı düşman kalesinden kurtulduktan sonra atını düşman yilkısının içinde görmesi, atın da Beyrek’i görünce kişnemesi, Beyrek’in, kopuzunu alıp onu övmesi ve deyiş demesi, atın da kopuz sesini duyunca kulak kabartıp Beyrek’in yanına gelmesi, Beyrek’in onu kucaklayıp öpmesi çok ilgi çekici bir örnek teşkil etmektedir¹⁹.

Dördüncü destan olan “Kazan Begüñ Oğlu Uruz Begüñ Tutsak Olduğu” destanda Kazan’ın üzerlerine düşman saldırırken yine mehteri andıran davul, zurna grubu görülür. Gümbür gümbür davullar vurulur, burması altın tunç borular çalınır²⁰.

Beşinci sırada yer alan “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul” destanının son sahnesinde de Dede Korkut gelip, deyişler deyip destan tasnif edip Deli Dumrul’a armağan eder ve kendisinden sonra alp ozanların bu destanı söylemesini, alni açık cömert erenlerin dinlemesini öğütler²¹. Burada da açıkça ifade edilmese de müziğin, çalınının, sesin, sözün olduğu anlaşılmaktadır.

“Kaınlı Koca Oğlu Kan Turalı” adlı altıncı destanda Kan Turalı kendisi için Tekür’ün kızını istemeye gidince, hünerini görmeleri için ilk olarak karşısına çıkardıkları boğa ile güreşmeden önce endişeli ve ağlar durumda olan yiğitlerine, kolca kopuzunu getirip kendisini övmelerini ister: “Kan Turalı sağına bakdı, kırk yiğidin ağlar gördü. Soluna bakdı, eyle gördü. Aydur: Hey kırk eşüm, kırk yoldaşum, neye ağlarsız? Kolca kopuzum getirün, öğün meni, dedi.” (Gökyay, 2000: 87).

18) “Ere varan yerinden tura, Ben kopuz çalam, kol saluban oynaya.”

19) “Kız dağı urgan getüdüp Beyregi hisardan aşağı salındurdu. Beyrek aşağı bakdı, kendüzün yer yüzünde gördü. Allaha şükür eyledi, yola düşdü. Giderek kâgfirün ilkasına geldi, bir at bulursam tutayım bineyim, dedi. Bakdı gördü, kendünüñ deniz kulunu Boz Aygırı bunda otlanup durur. Boz Aygırı dağı Beyregi görüp tanıdı, iki ayağınuñ üstüne durdu, kişnedi. Beyrek dağı burada Boz Aygırı öğmüñ, görelüm Hanum nice öğmiş, aydur:... At başını yukarı tutdu, bir kulağın kaldırdı, Beyrege karşı geldi, Beyrek atıñ göğsünü kucakladı, iki gözlerinden öpdü, sıçradı bindi.” (Gökyay, 2000: 45).

20) “Kazan Beg gördü ki kâfir katı bağlandı, atından yere indı, arı sudan abdest aldı. Ağ alnın yere kodu, iki rek’at namaz kıldı. Adı görklü Muhammedi yada getürdü. Dağı kara dinli kâfire göz karartdı, haykırdı, at saldı, karşı vardı, kılıç urdu, gümbür gümbür davullar çalındı, burması altın tuç borular uruldu. Ol gün cılasun beg erenler döne döne savaşıdı.” (Gökyay, 2000: 63).

21) “Dedem Korkut gelüben boy boyladı, soy soyladı. Bu boy Deli Dumruluñ olsun, menden sonra alp ozanlar söylesün, alni açık cömert erenler diñlesün, dedi.” (Gökyay, 2000: 82).

Boğayı yendikten sonra karşısına aslan çıkarırlar. Aslanla savaşmadan önce yine beylerine kopuzunu alıp kendisini övmelerini ister: “Mere alca kopuzum ele aluñ, meni ögüñ, sarı donlu kız aşkına bir aslandan döneyimmi? dedi.” (Gökyay, 2000: 89).

Aslanı da yenip öldürdükten sonra karşısına deveyi çıkartıklarında yine arkadaşlarından kopuzunu alıp kendisini övmelerini ister: “Mere kolca kopuzum çalun, ögüñ meni; Yaradan Kaadir Tañrıya sığındum, bir buğradan döneyimmi? İnşallah bunun dañı başın keseyim, dedi.” (Gökyay, 2000: 91).

Deveyi de yendikten sonra Tekür kızını Kan Turalı’ya verir. Tekür “Kırk yerde otak dikedürdü. Kırk yerde kızıl ala gerdek dikedürdü. Kanturalı ile kızı getirüp gerdege koydular. Ozan geldi yelteme çaldı.” (Gökyay, 2000: 91).

Destanın sonunda yine “Dedem Korkut gelüp şadılık çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. Gazi erenler başına ne geldüğün söyledi.” (Gökyay, 2000: 97).

Dede Korkut kitabının yedinci sırasında yer alan “Kazılık Koca Oğlu Yegenek” destanının sonunda “Dedem Korkut gelüben boy boyladı, soy soyladı. Gör ki ne söyledi. Bu Oğuznâme Yegenegün olsun dedi. Benden sonra alp erenler söylesün, alnı açık cömertler diñlesün, dedi.” (Gökyay, 2000: 104) şeklinde; sekizinci sıradaki “Basat Tepegözü Öldürdüğü” destanın sonunda da “Dedem Korkut gelüben şadılık çaldı, Gazi erenler başına ne geldüğün ayıdıverdi. Hem Basata alkış verdi.” (Gökyay 2000: 114). şeklinde; dokuzuncu destan olan “Begil Oğlu Emrenüñ” destanının sonunda da “Dedem Korkut gelüben şazılık çaldı. Bu Oğuznâmeyi düzdü, koşdu, Begül Oğlu Emrenüñ olsun dedi. Gaziler başına ne geldüğün söyledi.” (Gökyay, 2000: 124) şeklinde Dede Korkut’un kopuz çalıp destan tasnif etmesini ve şadlık çalmasını bildirmektedir.

Onuncu sıradaki “Uşun Koca Oğlu Segrek” destanında Oğuzların hayatında kopuzun aynı zamanda mûsikî sanatının yeri çok nezih bir şekilde ifade edilmektedir.

Alınca Kalesi’nde tutsak bulunan ağabeyisi Egregi kurtarmak için giden Segrek kaleye yaklaştığında Tekür tarafından üzerine gönderiler altmış ve yüz kişilik düşman askerlerini kırıp dağıtır. Kendilerinin onu yenemeyeceklerini anlayınca zindanda tutulan Egrek’i atlandırıp silahlandırıp onun üzerine gönderirler. Egrek atını sürüp Begrek’in üzerine yürür. Görür ki yakışıklı bir genç burcu burcu terlemiş uyuyor. Dolanıp başı ucuna gelir. Bakar ki belinde kopuzu var. Çıkarıp eline alır. Onu sorgulayan ve uyaran bir deyiş söyler. Segrek bu sese uyanır. Sıçrayıp kalkar. Kılıcının kabzasına yapışır. Görür ki hasmının elinde kopuz var. “Mere kâfir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım”, der. “Eğer elinde kopuz olmasaydı ağamın başı için seni iki parça ederdim”, der ve çekip kopuzu elinden alır. Deyişirler, söyleşirler, kardeş olduklarını anlarlar. Beraber olup düşmanları kırıp dağıtırlar ve yurtlarına dönerler (Gökyay, 2000: 131 vd.). Oğuz eline döndüklerinde “gümbür gümbür davullar vurularak, burması altın tunç borular çalınarak” karşılanırlar. Dede Korkut gelip boy boylar, soy soylar (Gökyay, 2000: 133).

Görüldüğü gibi diğer destanlardaki mûsikî ursurları bir kenara bırakılsa bile bu destandaki bu olay mûsikî ve mûsikî sanatının Oğuzların hayatında ne kadar önemli bir yerinin olduğunu göstermek için yeterlidir.

On birinci sıradaki “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı” destanında da “Dedem Korkut geldi, kopuz çaldı. Gazi erenler başına ne geldiğini söyledi.” Anlatımı ile bitirilmektedir (Gökyay 2000: 144).

On ikinci ve son sırada yer alan “İç Oğuz Taş Oğuz Âsi Olup Beyrek Öldüğü” adlı destanda İç Oğuz ile Taş Oğuz’un savaşında Kazan Han’ın liderliğindeki ordu, borular çalındıktan kösler vurulduktan sonra hareket eder. Aruz Bey’in liderliğindeki Taş Oğuz ordusu da boru çaldırıp harekete geçer (Gökyay, 2000: 150). Her iki ordu Üç-Oklar ile Boz-Oklar karşı karşıya gelip alaylar dizildiğinde yine davullar dövülür borular çalınır (Gökyay, 2000: 151). Bu destanın sonunda da “Dedem Korkut gelüben şazılık çaldı, boy boyladı, soy soyladı. Gazi erenler başına neler geldiğini aydıverdi.” (Gökyay, 2000: 151) ifadesi yer alır.

Dede Korkut Oğuznâmelerinin mısra ve satırlarında geniş bir coğrafya, ulu dağlar, coşkun dereler, mağaralar, gölgeli ağaçlar, karlı dağlar, görkemli cins atlar, “ıssız yerin kurtları”, turgaylar; diğer yandan evler, otağlar, şölenler, düğünler, dernekler, savaşlar... Bütün bunlarla birlikte ellerinde kopuzları ilden ile dolaşır beyleri öven, düğün derneklerde çalır söyleyen ozanlar ile savaşlarda "gümbür gümbür çalınan nagaralar, davullar ve burması altından tunç borular düğünlerde, zafer günlerinde çalınan "şadlıklar", “Türkistan”da²², Oğuzların hayatında mûsikînin çok önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir.

2. Dede Korkut Oğuznâmelerinde adı geçen çalgılar ve işlevleri

Eski Türklerde mûsikî ile oyun çok yayılmıştır. Çin kaynaklarında “Turfan” ahalisinin seyahate çıkarken mûsikî aletlerini yanlarında taşıyacak kadar mûsikîye tutkun oldukları bildirilir (Köprülü, 2003: 98). Diğer yandan Türkler mûsikî aletleri ile icra ettikleri melodilere “Gök”, sesle okuduklarına “Ir” ve “Dule” derler . “Gök”lerin sayısı Türklerde ve Moğollarda yılın günlerinin sayısı kadar (366) olup, her gün hakanın huzurunda bunlardan birinin terennüm edilmesi teşrifat kurallarındandır. Bunlardan başka bu göklerden dokuz tanesi üstün tutulur ve Aslan çep, Pors, Kolado, Kotatko, Bustargay, Cintay, Hınsay, Şındak (Köprülü, 2003: 99; Kösemihalzâde, yty.: 19; İnayet, 2002: 45 vd.)²³.

Dede Korkut Oğuznâmelerinde kopuz, davul, kös, nakkare, boru, zurna, yelteme ve davulbaz çalgılarının adları geçmekte ve bunların işlevleri öne çıkmaktadır. Oğuzların hayatının vaz geçilmez unsurları arasında yer alan bu çalgıların Oğuzlar dönemindeki

22) Kazılık Koca Oğlu Yigenek, Bayındır Han’ın önüne geçip onu tarif edip, vasıflarını sıralarken onun “Türkistanın direği” olduğunu söyler. Bu da Oğuzların yurtlarına Türkistan denildiğini açıkça göstermektedir (Gökyay, 2000: 99).

23) Geniş bilgi için bakınız: (Kafkasyalı, 2013: 4 vd.).

işlevleri sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Hatta bu çalgı aletlerinin birkaçı dışında tamamı günümüze kadar işlevlerini devam ettirmiştir.

2.1. Kopuz: Dede Korkut Oğuznâmelerinin girişinde, ozanın birincil özelliği olarak elinde kopuzunun olması ve elden ele, beyden beye gezmesi vurgulanır. “Kolca kopuz alıp elden ele, beyden beye ozan gezer.” denilmektedir.

Kopuz, en eski Türk “Bahşı-Ozan”larının sagular, destanlar okurken yahut yarı dinî ayinlerde kullandıkları en eski mûsikî aletidir (Köprülü, 2004: 98). Kopuz, Türk halk şairlerinin düğünlerde, merasimlerde veya herhangi bir vesile ile şiirlerini okurken, türkü söylerken çaldıkları bir **mûsikî** aletidir. Eski şekli ile Altay, Kırgız, Kazak, Doğu Türkistan ve Kafkasya Türklerinde hâlâ yaşamakta olan kopuzun yayılış sahası çok geniştir (Yarkendî ve Tursun, 2006:6; Bala, 1977: 853 vd). Kopuz, farklı varyantlarıyla da Doğu Türkistan’dan²⁴ Doğu Avrupa’ya, Tataristan’dan Afrika’ya kadar vaktiyle yayıldığı her yerde varlığını devam ettirmektedir. Daha doğrusu Türk milletinin tarih boyunca gittiği her yerde kopuz bulunmaktadır.

Türk ozanlarının elinde, belinde ve omuzunda dünyanın dört bir yanına götürülen kopuz, zamanla değişik şekiller almıştır. Uzunluğu Dede Korkut zamanında kolca kopuz/kol uzunluğunda olduğu ve ozanlar, yiğitler, beyler bellerinde taşıdıkları hâlde daha sonra daha uzun olabilmiş, omuzda, göğüste taşınabilmiş olduğu gibi kemence şeklinde, yaylı kopuzlar şeklinde de vücut bulmuştur.

Türk soyunun ata ocağının devamçıları olan Kazaklar başta olmak üzere Türk halklarının mûsikisinde hâlâ kopuz ve kopuz sanatının çok önemli bir yeri vardır. Yine başta Kazaklar olmak üzere Türk halkları arasında, kopuz sesinin, insanı zorluk ve sıkıntılardan, üzüntü ve dertlerden kurtaran bir özelliğe sahip olduğuna inanılır (Jarkınbekov, 2000: 97). Türk soyunun en aziz millî çalgısı olan kopuzun meydana gelişi, çeşitli efsane ve menkıbelerde yerini almıştır. Türkistan’da yaygın olarak anlatılan bir efsaneye göre Dede Korkut kopuzu şu şekilde meydana gelmiştir:

“Korkut, küçüklüğünden kavrama yetisi ve yeteneği yüksek ve hâfızası kuvvetli bir çocuk olarak büyür. O dönemde kullanılan mûsikî âletlerinin hepsini çalabilecek seviyeye gelir. Fakat bununla yetinmeyen Korkut, kendi elleriyle, insan ve hayvanların, tabiat olaylarının, kâinattaki bütün varlıkların sesini çıkarabilen bir mûsikî âleti yapmak ister. Âleti nasıl yapacağını çok düşünür, kesip getirdiği bir çam ağacının gövdesine tasarladığı şekli vermeye çalışır. Fakat bundan sonra ne yapacağını bilemeyip, çok zorlanır. Günler, hep böyle çam ağacına şekil vermekle ve nasıl bir âlet yapacağını düşünmekle geçmiştir. Bir gün artık iyice yorulan Korkut otururken, bir anlık için uykuya dalmış. Rüya görmüş. Rüyasında bir melek ona: ‘Ey, Korkut! Yapmakta olduğun kopuz altı yaşındaki erkek de-

24) Doğu Türkistan’da Uygur Türkleri “Kobuz” diye anarlar ve kemence ailesi içerisinde gösterirler. En kadim Türk-Hun çalgılarından olduğunu kabul ettikleri kobuzu, başı yuvarlak vegöğsünün üzeri deri ile kaplı olarak tasvir ederler. Yun Likun, 1905 yılında Turfanda yaptığı bir araştırmada kobuz çalan bir çocuk rölyefi bulmuştur (Yarkendî ve Tursun, 2006: 10).

venin kemiği kadar olmuş. Fakat onun deve derisinden çanağı, erkek keçinin boynuzundan oyularak yapılmış tiyeği²⁵, beş yaşındaki aygırın kuyruk kıllarından örülmüş işeği²⁶, eksiktir. Bunları sağlarsan, âletin kuş gibi ötmeye dünden hazırdır.' diyerek, kopuzu nasıl tamamlayacağı hakkında bilgi vermiş. Korkut, uykusundan uyanır uyanmaz, meleğin anlattıklarının hepsini yapmış.

Çam ağacının gövdesinden,
Kesip de yaptığım kopuzum,
Üyenkinin gövdesinden
Oyarak yaptığım kopuzum,
Jelmayanın (deve) derisinden,
Şanak (çanak) yaptığım kopuzum.
Asî tekenin boynuzundan,
Tiyek yaptığım kopuzum,
Beş yaşındaki aygırın kuyruğundan
İşek yaptığım kopuzum.
Kulaklarını ayarlayayım,
Olmazsa, bu dediklerim,
Tekrar yere vurup seni parçalayayım!

diyerek kopuzunu eline almış, kendi eliyle yaptığı bu mûsikî âletinin tellerinden güzel nağmeler dökülmeye başlamış. Uçan kuş, koşan hayvan, esen rüzgâr, bütün tabiat hareketini durdurmuş, kopuz sesine kulak vermişler.”(Jarkınbekov, 2000: 97).

Türk şivelerinde bu çalgı “kobuz, kobus, kobız, kobıs, komuz, komus, komız, komıs, kobiç, homus, hobuzum” gibi adlarla anılmıştır (Ögel, 1987: 9/237).

Bugün Türk dünyasında çalınan millî sazların özellikle Anadolu’da kullanılan sazların ünlü ve şanlı atasıdır. Çok açık ve kesindir ki iç Asya, kuzey Asya ve Anadolu’da mûsikî alanında ana deyim ve her şeye hükmeden, tek çalgı kopuz olmuştur. Zamanla Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Kafkas Türklerinde kopuz teriminin yerini dombra, dambura, dutar, gıcak, kıyak gibi terimler alabilmiştir (Ögel, 1987: 9/240).

Günümüz Kazak kopuzları biçim, yapılış, ses ve kullanılış bakımından, en eski Türk karakterini taşıyan sazlardır. Kazak kobız’ı tek bir ceviz kütüğünden yapılıdır. Orkestra için geliştirilmiş kopuzlar da, bu eski biçimi ile ve iki kılılı olarak yapılmışlardır. Bunlar kemençe şeklindedir. Yayla çalınanları olduğu gibi parmakla çalınanları da vardır. Kopuza yaylı kemençe diyenler de vardır. Hatta Kazaklar, Kırgızların kıyak adlı kemençelerine kopuz demektedirler (Ögel, 1987: 9/242 vd.).

25) Tiyek; Telleri tutmak için ağaç veya metalden yapılan köprü.

26) İşek: Kopuz veya dombranın telleri.

Özbek bilim adamlarından Fıtrat, en eski Türk çalgısı olan kopuz/kavuz'un gövde, kuyruk, çanak, sap ve baştan ibaret olduğunu yazar. Kopuzun Kuyruğun üstünün kalın "tiri" ile kaplı, çanağının üstünün açık olduğunu ve kuyruk ile çanağın uzunluğu, sap ile başın uzunluğuna eşit olduğunu bildirmektedir. Ayrıca kopuzun iki tane telinin olduğunu, bu tellerin her birinin at kuyruğundan alınan bir miktar kıldan meydana geldiğini yazmaktadır. Birinci telin kılırları ikinci telin kılırlarından azdır. Kadim Türkler kopuzu yayla çalarlar (Fıtrat, 1926: 42 vd.).

Kopuzun Oğuzların mûsikisinde muhtelif işlevleri vardır. Birincisi ozanların yegâne çalgısıdır. Ozanlar bütün türkülerini ve deyişlerinin kopuz eşliğinde okuyup söylerler. Kopuz türkü okumada ve deyiş demede kullanılmakla birlikte oyun havası çalmada da kullanılmaktadır. "Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek" destanında Bamsı Beyrek'in kaleden kaçıp kurtulduktan sonra Oğuz iline geldiğinde, düğüne gitmekte olan bir ozandan atını ona bırakarak kopuzunu ödünç alıp düğün evine gittiğinde zurnacıları, davulcuları kovup düğünü olan kızı oyuna davet etmesi ardından kopuz çalarak kadınları kızları oyuna kaldırması (Gökyay, 2000: 52 vd.), kopuz ile oyun havaları da çalındığını göstermektedir.

2.2. Davul: Hunlar, bayrak ve davulu "bağımsızlık ve yetki belgesi" kabul ederler. Kurt başlı bir sancak ile davul, hakanın otağının önünde bulunur. Bayrak ve davulun elden gitmesi idarenin elden gitmesi ve ordunun dağılması kabul edilir (Ögel, 1987: 8/34). Göktürkler döneminde bayrak ile davula bir de boru katılmıştır. Borunun Hun mehter çalgılarının içinde olması da muhtemeldir. Ancak ön plânda değildir. Diğer bir husus "bayrak ve mehter, ikisi birbirinden ayrılmayan; ancak ikisi bir arada olduğu zaman bir bütünlük teşkil eden, en önemli devlet sembolüdür." (Ögel, 1987: 8/33). Ögel'in (1987: 8/240) dediğine göre Türklerde davul, mehterin özüdür. Başka bir ifade ile davul demek mehter demektir. Yine müteakip sayfada Ögel'in Nakrizî'den naklen verdiği bilgiye göre Mısır Türk Sultanlığının mehterinde bulunan mûsikî aletlerine bakıldığında (40 çift kös veya kazanlı davul, 4 davul, 4 boru veya burgu, 20 trampet veya davulcuk) mehterin büyük ekseriyetle davul ve davul türü çalgılardan meydana geldiği görülmektedir.

Göktürk, Karahanlı, Selçuklu Türk devletlerinde davul "savaş işareti, alameti" olarak kullanılır. Hücumun hızlı tutulması, dağılan ordunun toparlanması davullarla yapılır (Ögel, 1987: 8/100). Yine Türklerde zaferler ile müjdelere kösler ve davullar ile yapılır. Ayrıca yas ve ölüm haberleri ile tahta çıkmalar da kösler ve davullar ile haber verilir. Görülüyor ki davullar Oğuzların hayatında çok fonksiyonlu çalgılar olup, ölümden doğuma kadar hem şenliklerde, hem düğün derneklerde hem de bağımsızlık ve yetki unsuru olarak kullanılmaktadır (Ögel, 1987: 8/101).

2.3. Kös: Büyük kazanlı davullara kös denilmiştir (Ögel, 1987: 8/238). Kadim Türklerde hakanlık kösü hakanın adına ve ününe yakışır bir büyüklük ve yapıda olur. Bir adam boyunda olan bu kösler altından yapılır. Osmanlı döneminde hakanlık kösü sadece padişah mehterlerinde bulunur. Sadrazam veya vezirlerin mehterlerinde kös yoktur. Savaşta eğer padişah yok ise onun adına başkomutan kösü kullanabilir. Hakanlık kösü bir "savaş alameti" sayılır (Ögel, 1987: 8/52 vd.).

Davul türlerinden biri olan kös de Oğuzlarda, davul ve boru ile birlikte yani davul, kös ve boru, Türk tarihi ile Türk devlet anlayışının temelidir. Hakanın otağının önünde asılı duran tuğ ve davul, hem devletin sembolüdür hem de “istiklâl ve bağımsızlık” sembolüdür (Ögel, 1987: 8/40). Han veya vezir atamalarında, bağımsızlık kutlamasında tuğ ile birlikte davul gönderilir (Ögel, 1987: 8/38). Dede Korkut Oğuznâmelerinde “burması altın borular” olduğu gibi eski Türklerde, özellikle Uygur Türklerinde altın davullar, altın kösler de olmuştur.

2.4. Boru Oğuz Türklerinin kullandıkları mûsikî aletlerinden bir önemlisi de “boru”dur. Eski Türk devlet ve topluluklarında kullanılan borular içerisinde de zurna her çağda ve her zaman başrolü oynamıştır. Boru, yalnız başına bir devlet ve rütbe sembolü olarak kullanılmamıştır. Özellikle Selçuklular zamanında, tayin edilen bir kimseye “bayrak, davul ve boru” birlikte verilmiştir. Ayrıca boru, mehter veya nevetin bir bölümünü teşkil etmiştir. Timurlular devrinde beylerbeyi tayin edilen kimseye bir nakkare ve bir de boru (burğu) verildiği bilinmektedir (Ögel, 1987: 8/331 vd.). Boru daima devlet, hakanlık ve vezirlik sembolü olarak görülmüştür. Çin imparatoru, Göktürk kağanının, kağanlığını tanımak ve kutlamak için Türk töresine uygun olarak ona bir elçi ile davul, boru ve bayrak göndermiştir (Ögel, 1987: 8/332). Eski Türklerde savaş borusu ve zurnanın çalınması savaşa davet anlamını taşımaktadır. Göktürk ve Uygurların hâkimiyetindeki Hitay devletinde davullara üç kez vurma hareketi geçme anlamına gelirdi. Boru sesi duyan ordu ise hemen dururdu (Ögel, 1987: 8/336).

Türk savaş boruları uzun yapılı nefesli çalgıdır. İki burma ile süslenmiş ve pekiştirilmiştir. Dede Korkut Oğuznâmelerinde de savaşa girerken “kös, davul, borular” çalarak girilir. Ancak bu uygulama büyük devlet törenlerine göre basit durumdadır (Ögel, 1987: 8/100).

2.5. Nekkare: İki kazanlı davullara nakkare denilmektedir. Nakkareler at veya deve sırtında taşınır. Babürlülerde fil üzerinde taşınan nakkareler de olmuştur (Ögel, 1987: 8/242). Nakkareler savaş çalgısıdır. Dede Korkut Oğuznâmelerinde bazen davul bazen nakkare sözü kullanılmıştır. Nakkareler sadece insanların taşıyabileceği büyüklükte, biri büyük biri küçük şekilde de yapılmıştır. Bugün Kafkasya ve İran coğrafyasında kullanılan goşa nağaralar buna örnek olabilir.

2.6. Davulbaz/davlumbaz: Atın eyer başlarına bağlanarak taşınan, avcılarının kuşları eğitmekte ve yönlendirmekte kullandıkları at yetiştiricilerin ise atları ürkütme için kullandıkları küçük davullara “davulbaz” veya davlumbaz denir (Ögel, 1987: 8/268; Meydan Larousse, 3/421). Davulbaz Dede Korkut Oğuznâmelerinden “Kazan Beg Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu” boyda “Uruz Beg geñ yakadan davulbazlar urup süñüsün yere sancup durdu.” şeklinde geçmektedir (Gökyay, 2000: 63).

2.7. Yelteme: Dede Korkut Oğuznâmelerinde geçen “yelteme” kavramının bir çalgı aletini mi yoksa bir mûsikî makamının adını mı ifade ettiği kesin olarak belli değildir. Bu şeyin adı kitapta bir yerde geçmektedir. Deveyi de yendikten sonra Tekür kızını Kan Turalı’ya verir. Ardından “Kırk yerde otak dikedürdü. Kırk yerde kızıl ala gerdek dikedürdü. Kanturalı ile kızı getirüp gerdege koydular. Ozan geldi yelteme çaldı.” (Gökyay, 2000:

91). Burada geçen “yelteme” kavramını Gökyay, “savaşçıyı coşturmak ve cesaretlendirmek için sazla söylenen şiir, koçaklama, yiğitleme” diye açıklamıştır (Gökyay, 2000: 309). Gazimihal ise bir saz çeşidi olduğunu ileri sürmüştür (Gazimihal, 1958: 1653). Gökyay’ın tespiti doğrudur. Çünkü Dede Korkut Oğuznâmelerinin tamamında ozanlar kopuz çalarlar. Başka çalgı çalmazlar. Burada da kopuz eşliğinde şuh bir hava çaldığı anlaşılmaktadır. Yelteme demek, mutlu sonla biten halk hikâyelerinin sonunda ozanların çaldığı “duvakkapma” gibi çalınıp okunan hikâyeyi veya programı sonlandıran şen-şuh bir hava veya makamdır.

Dede Korkut Oğuznâmelerinde askerî bando (mehter takımı) diyebileceğimiz bir müessesenin bulunduğu işaretler vardır. Destanlarda adı geçen çalgılar, boru, davul, kös ve nakkare gibi çalgılar daha çok ya savaşa girmeden önce, savaşçılara heyecan ve güç vermek, düşmanı korkutup sindirmek için yahut da düşmanı yendikten sonra zafer şenliklerinde çalındığı görülüyor. Bu çalgılar ve onların işlevleri “Oğuzlarda, yani Dede Korkut Oğuzlarında bandoyu hatırlatan bir kurumun varlığını düşündürmektedir.” (Gökyay, 2007: 1123)

3. Dede Korkut Oğuznâmelerinde Toy-Düğün ve Şenlikler

Dede Korkut Oğuznâmelerine göre Oğuzların hayatında toy/düğün, eğlence ve ziyafetler büyük yer tutmaktadır. Toylar ve ziyafetler sosyal hayatın önemli bir dilimini oluşturmaktadır. İlk Oğuznâmenin ilk paragrafında “Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy edüp Oğuz beglerin konuklardı.” (Gökyay, 2007: 25) diye Oğuz beylerinin ve hanlarının toy geleneğinden bahseder. İkinci Oğuznâme, Salur Kazan’ın verdiği görkemli toyun tasviri ile başlar²⁷. Oğuz beyleri bir araya gelir, büyük toy verilir, yenilir, içilir eğlenilir.

Oğuzlarda toylar muhtelif vesilelerle verilir:

1. Başarılı akınlardan döndüklerinde Oğuz beyleri toy verirler. Bunun en iyi örneği Dede Korkut Oğuznâmelerinden “Salur Kazanun Evi Yağmalandığı” destanında geçer: “Kazan Beg ordusunu, oğlanını, anasını, hatununu kurtarup hasretler birbirine buluşdu, uşağını, hazinesini aldı, gerü döndü. Altun tahta Kazan Beg geçdi oturdu, yine evini dikdi. Karacuk Çobanı imrahon eyledi. Yedi gün yedi gece yeme içme oldu.” (Gökyay, 2007: 39, 56).

2. Çocuğa ad konulacağı zaman toy yapılır, ziyafet verilir, eğlenceler tertiplenir, hediyeler dağıtılır (Gökyay, 2007: 28 vd.).

3. Nişan ve düğün için toy/düğün yapılır: Kam Büre Beg Oğlu Bamsı Beyrek destanında Han Bayındır İç ve Taş Oğuz beylerine büyük bir ziyafet verir. Bu toyda oğlu

27) “Bir gün Ulaş oğlu, ol erenlerün arslanı, tülü kuşun yavrısı, beze miskin umudu, Amıt suyunuñ aslanı, Karacuşuñ kaplanı, konur atıñ iyesi, Han Uruzuñ ağası, Bayındur Hanuñ güyegüsü, kalın Oğuzun devleti, kalmış yiğit arhası Salur Han Kazan yerinden durmuşıdı. Doksan başlu ban evlerin kara yerüñ üzerine dikdürmişıdı. Doksan yerde ala kalı ipek döşenmişıdı. Seksen yerde badyalar kurulmuşıdı. Altun ayak sürahiler dizilmişıdı. Dokuz kara gözlü, hob suuretli, saçı ardına örülü, gögsü kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigârlı, mahub kâfir kızları kalın Oğuz beglerine sağrak sürüp içleridi.” (Gökyay 2007: 39).

olmayan Kam Büre ile kızı olmayan Pay Bicen için dua edilir. Çocukları olur, beşik kertmesi ile nişanlı yaparlar. 15 yaşına ulaşan Bamsı Beyrek avını kovalarken yavuklusu Banı Çiçek ile karşılaşır. Yarışıp, güreşip tanışırlar. Bamsı Beyrek eve döner ve elçi gönderir. Elçilik, dünürçülük, derken büyük macera ve gayretlerden sonra düğün başlar. Büyük toy verilir. Ozan, kopuz, davul, zurna eşliğinde kırk gün kırk gece düğün dernek yapılır, Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek evlenir (Ergin, 2014: 116 vd.; Gökyay, 2007: 59 vd.).

Diğer bir düğün toyu ise Dede Korkut Oğuznâmelerinin 6. olan “Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı” destanında geçer: Oğuz zamanında Kanlı Koca adında bir erin Kan Turalı adlı yetişmiş bir yiğit oğlu vardır. Baba oğlunu evlendirmek ister. Fakat oğlu evleneceği kızın kendisi kadar kahraman bir kız olmasını ister. İç Oğuzda, Taş Oğuzda böyle bir kız bulamaz. Trabzon’a gider. Trabzon tekürünün bu vasıfta bir kızının olduğunu görür. Kan Turalı gider. Büyük mücadelelerden sonra Selcen Hatun’u alıp Oğuz’a gelir. Büyük düğün yapılır. Dede Korkut gelip kopuz çalar, destan söyler (Gökyay, 2007: 184 vd.).

4. Kahramanların tutsaklıktan kurtulması sebebiyle verilen adak toyları: “Dirse Han oğlu Boğaç Han” destanında Boğaç Han, babasını kurtardıktan sonra birlikte obalarına dönerler. Onları karşılamaya çıkan han kızı, kocası ile oğlunu birlikte görünce Hak Teâlâ’ya şükür eder, kurbanlar keser, açları doyurur, sadakalar verir, oğlunu bağrına basıp gözlerin öper ve büyük toyu verir (Gökyay, 2007: 37).

5. Gençlerin ilk avları nedeniyle toy yapılır: Diğer bir toy da ilk av için düzenlenen toydur. Bunun en iyi örneği “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” destanında görülür. Bu destanında Dirse Han’ın hatunu oğlunun ilk avı için büyük bir toy düzenler (Gökyay, 2007: 25 vd.). “Kazan Beg Oğlu Uruz Beg” destanında da “Kazan Beyin hanımı Burla Hatun oğlunun ilk avı için Oğuz beylerine büyük bir toy düzenler...” (Gökyay, 2007: 91 vd.).

6. Oğuz beylerinin, özellikle Kazan Han’ın üç yılda bir yaptırdığı yağma toylarıdır: Dede Korkut Oğuznâmelerinin sonuncusu olan “İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü” boyunda bu yağma toyundan bahsedilir. Destan şöyle başlar: “Kazan üç yılda bir İç Oğuz, Taş Oğuz Beylerin cem ederdi; Üç Ok, Boz Ok yığınak olsa Kazan evin yağmaladırdı (Gökyay, 2007: 187). Anlatıldığı gibi sosyal paylaşımı pekiştirmek için verilen “yağma toyları, geleneğe göre İç ve Dış Oğuzlar bir araya geldiğinde Kazan Bey evini yağmalatır, bu amaçla helallisinin elini tutar ve evden dışarı çıkar. Ondan sonra da yağma başlardı. En mühim toy geleneği beylerin verdiği bu yağma toylarıdır.” (Özarlan, 2013: 2).

Dede Korkut Oğuznâmelerine göre Oğuzların düğün dernek, toy ve şölenlerinde mûsikî vardır, oyun vardır, eğlence vardır. “Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek” destanında Oğuzların düğün dernek geleneğini bütün incelikleri ile görmek mümkündür. “Yavuklusu vardı, tez düğün dernek etdiler. Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdular. Oğlanı gerdege koydular (Gökyay, 2007: 168). Hemen her toyda, düğün ve şölende ozan kopuz eşliğinde soy soylar, boy boylar, oyun havaları çalar, kadınlar kızlar oynar. Ozan kılığında düğüne gelen Beyrek, kopuz çalar deyiş der, türkü söyler, oyun havası çalar. Düğünde bulunan kadın ve kızlara “ere varan kız kalka oynaya men kopuz çalam” der.

Tekrar tekrar “”Ere varan yirinden dura / Ben kopuz çalam / Kol saluban oynaya” der (Ergin, 2014: 146 vd.).

Bahsi geçen Oğuznâmede toy ve düğünlerde ozanların kopuz çalıp türkü okuduklarını birkaç defa tekrar edilen şu mısralardan anlamaktayız:

“Çalma ozan, ayıtma ozan
Ağam Beyrek gideli bize ozan geldiği yok
Egnümüzden kaftanumuz aldığı yok
Başumuzdan gicelüğümüz aldığı yok

Buynuzı burma koçlarımız aldığı yok” (Ergin, 2014: 142; Gökyay, 2007: 79). Ayrıca burada ozanlara koçlar, kaftanlar hediye verildiğini de görmekteyiz.

Sonuç

Dede Korkut Oğuznâmeleri, Oğuzların hayat sahnelerinden pek çok kesitle birlikte onların mûsikî dünyası, toy, düğün, şölen ile ilgili de çok önemli bilgiler vermektedir. Bilge ozan Dede Korkut başta olmak üzere, ozanlar, ozan beyler; mûsikî aletleri, bu aletlerin işlevleri ve savaşta kullanılan mûsikî aletleri destanların ilgili yerlerinde yer almaktadır. Ozanlar piri Dede Korkut ve alp ozanlar, beyler, alpler mûsikî icra etmekte, deyiş demektedirler.

Oğuzların toy, düğün ve eğlencelerinde çalgıcı ve sanatçılar davul zurna ve benzeri çalgılarla oyun havaları çalıp muhtelif mûsikî icra ettikleri gibi ozanlar da kopuzlarıyla çalıp söyledikleri ve oyun havaları çalarak kadınları kızları oynattıkları görülmektedir.

Oğuzlarda mûsikî sanatına ve mûsikî aletlerine, özellikle kopuza karşı büyük bir sevgi ve saygı vardır. Kopuz ozanların ulu atası, Dede Korkut’un çalgısı kabul edilir ve kutsiyet arz eder. Kopuzu ozanlarla birlikte Oğuz beyleri de çalmaktadır.

Oğuzlarda ozanlara da büyük saygı ve sevgi gösterilmektedir. Bir beyin obasına, otağına ozan gelmesi ona büyük itibar kazandırır. Ozanlara saygı ifadesi olarak oba beyinin kaftanı, takkesi hediye edilir, burma boynuzlu koçlar verilir.

Oğuzlarda bütün dinî ve millî değerler iç içe, yan yana idrak edilir. Savaş zamanı veya büyük bir zorlukla karşılaşıldığında arı sudan abdest alıp iki rekât namaz kılar ardından davullar, borular çalınır, savaşa girilir veya mücadeleye başlanır.

Oğuzlarda mûsikî ve mûsikî aletleri sadece eğlence ve sanat için değil aynı zamanda orduları, toplumu düzene sokmak, onlara mesajlar, emirler vermek için de kullanılmıştır.

Oğuzların kullandıkları çalgı çeşitleri, bu çalgıları kullandıkları yerler ve işlevleri göz önüne alındığında onların mehter benzeri bando takımlarının olduğu anlaşılmaktadır.

Oğuzların atların eğitiminde de mûsikîyi kullandıkları görülmektedir.

Oğuz ozanlarının ancak deyişlerin metinleri, Dede Korkut Oğuznâmeleri vasıtasıyla bugüne ulaşmıştır. Onların ses ve mûsikîlerinin kayıtları bugüne ulaşamamıştır. Fakat mûsikî aletlerinin çeşitliliğinden ve işlevlerinden yola çıkılarak Oğuzların yüksek bir mûsikî kültürüne sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Bala, M. (1977). "Kopuz". *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB Yay.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Dede Korkut". *Korkut Ata Dergisi*, S. 1, Erzurum.
- Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (1984). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı-I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Fıtrat, A. (1926). *Özbek Klasik Müzikası ve Onun Tarihi*. Semerkant.
- Gazimihal, M. R. (1958). "Baş Ozan Korkut Ata ve Onun Yelteme Kopuzu". *Türk Folklor Araştırmaları*, Mart, sayı: 104, İstanbul.
- Gazimihal, M. R. (1939). "Dede Korkut Hikâyelerindeki Mûsikî İzleri". *Ülkü Dergisi*, XII, sayı: 71, İkinci-Kanun Ankara.
- Kösemihalzâde, M. R. (1932). "Azerbaycan'ın Son Mûsikî Hareketleri". *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, sayı: 2, Ankara.
- Gökyay, O. Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Gökyay, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- İnayet, A. (2002). "Türklerin Çin Kültürü Üzerindeki Etkileri". *Türkler 4*, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Jarkınbekov, M. (2000). *Hayat Jırını (Şiirini) Terennüm Eden Ulu Atamız, Kazakistan'da Dede Korkut*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Kafkasyalı, Y. S. (2013). *İran Türklerinde Müzik ve Sosyokültürel İşlevi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Ana Bilim Dalı, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Bilim Dalı.
- Kırzioğlu, M. F. (2000). *Dede- Korkut Oğuznâmeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Köprülü, M. F. (2004). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi (1970). İstanbul: Meydan Yay.
- Ögel, B. (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş (8)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Ögel, B. (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş (9)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Özarslan, M. (2013). *Dede Korkut Boylarında Toy, Şölen, Eğlence Kavramları Üzerine*. (motifghplatformu.org/default.asp?pg=46&hid=18) Erişim: 30.12.2014
- Öztuna, Y. (1977). *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Yarkendî, L. ve Tursun, İ. (2006). *Uygur Çalğuleri*. Kaşgar-Uygur Neşriyyatı.
- Zeynalov, F. - Elizâde, S. (1988). *Kitabi Dede Gorgud*. Bakı: Yazıçı Neşriyyatı.